

Marija Kolega

Ranokršćanski sloj arhitekture u Nadžupnom kompleksu Sv. Asela u Ninu

Marija Kolega
 Odjel za povijest umjetnosti
 Sveučilište u Zadru
 Obala kralja Petra Krešimira IV. 2
 HR - 23 000 Zadar

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
 Primljen / Received: 28. 2. 2014.
 Prihvaćen / Accepted: 22. 10. 2014.
 UDK: 72.033.1:726.54(497.5 Nin)

Archaeological excavations in the present-day sacristy and the area to the south of the Church of St Asel uncovered the architectural remains which have changed our existing knowledge about urban and architectural transformation of ancient Aenona during the period of late antiquity and in the middle ages. In late antiquity, the existing Roman residential buildings were adapted and rebuilt into new structures in order to cater for the needs of the new Christian community. The excavations in the present-day sacristy unearthed a semi-circular apse with pilaster strips along its exterior as well as an altar which stood in the sanctuary, all of which were integral parts of the north early Christian church. The area excavated to the south of the church was occupied by a relatively small longitudinal building with a vestibule, baptismal font and a semi-circular apse at the east end. Two arms of the cruciform font were provided with steps which facilitated baptism and correspond fully to the liturgical needs of that time. During the early middle ages both sets of steps were filled in and the baptistery received new stone furnishings. Based on the archaeological stratigraphy, the article concludes that the set of buildings to the south of the present-day church retained its baptismal function until the sixteenth century when the Bishop of Nin Juraj Divnić (1510-1530) decided to replace it with a chapel dedicated to St Marcella (Our Lady of Zečevo).

Keywords: *Nin, Church of St Asel, early Christian church, baptismal complex, chapel of Our Lady of Zečevo*

U Nadžupnom kompleksu crkve Sv. Asela u Ninu tijekom radova na njezinoj obnovi, provedena su u razdoblju od 1974. do 1980. godine konzervatorska i zaštitna istraživanja. Južno od crkve otkrivena je longitudinalna građevina s apsidom na istočnoj strani. Građevina je samo po uzdužnoj polovici sačuvana na južnoj strani, dok je nad njezinim sjevernim dijelom 1780. godine izgrađena pravokutna građevina, kao produžetak kapele Gospe od Zečeva.¹ Unutar građevine istražen je sjeveroistočni dio apside sa svetištem. Paralelno su provedena i zaštitna istraživanja u današnjoj sakristiji, kojom prigodom je evidentiran obris jugoistočnog zida apside ranokršćanske crkve. Rezultate tih istraživanja integralno je višekratno objavio P. Vežić,² a njegov je doprinos rasvjetljavanju najranije kršćanske faze u kasnoantičkoj Enoni prihvaćen u domaćoj literaturi.³

Isti je prostor ponovno istraživan u sklopu kampanja koje je provodio Arheološki muzej u Zadru, i nekadašnja

Područna zbirka u Ninu.⁴ Tada su provedena sustavna arheološka iskopavanja južno od crkve Sv. Asela, a započela su u gore spomenutoj južnoj longitudinalnoj građevini u smjeru istoka, tj. do ulaza u svetište. Prostor do svetišta bio je popločan kaldrmom od nepravilna kamena (sl. 1). Shema popločenja sastojala se od kvadratnog okvira koji je izveden od jednog niza većeg kamenja, unutar kojega je uzorak od većeg i manjeg kamena nepravilna oblika.⁵ Nakon skidanja sloja kaldrme na ostaloj površini, na dubini od 0,97 do 1,01 m, evidentirana je podnica od usitnjena kamena i opeke povezana debelim slojem žbuke. Podnica je kompaktna i dobro sačuvana, a na zapadnoj strani prostorije dijelom uništena. U jugoistočnom dijelu građevine uočena je udubljena formacija nepravilna kružnog oblika, ispunjena usitnjenim kamenom i pijeskom. Uokolo kružne strukture u širini od 0,30 m uočen je sloj zdrobljena bijelog kamena vapnenca. Nakon čišćenja

evidentiran je zdenac,⁶ koji svojom sjeveroistočnom stranom zalazi ispod temelja današnje riznice. Zdenac je gotovo kružnog oblika (sl. 2), s dvama krakovima stepenica, od kojih je jedan silazni (na jugozapadu), a drugi izlazni (na sjeveroistoku) (sl. 3). Krakovi su postavljeni blizu, jedan do drugoga, približno u trećini promjera kruga, a dio je između dvaju krakova ravan, čime je ublažen puni krug. Svaki krak ima po tri stepenice iste širine, 0,40 m, i visine 0,21-0,25 m. Unutrašnju stijenu zdenca čini pravilno poslagana opeka u dvanaest vodoravnih nizova spojena vodootpornom žbukom. Dno zdenca čini 25 kvadratnih ploča dimenzija 0,20 x 0,20 m, poredanih u pet okomitih i vodoravnih redova, sa širokim fugama. Ploče su povezane slojem žbuke koja mjestimično pokriva njihovu površinu. Promjer zdenca iznosi 1,20 x 1,10 m, a dno je blago nepravilna kružnog oblika promjera 1,00 x 1,10 m. Zdenac kružnoga oblika s dvama krakovima stepenica izgrađen je istovremeno kao jedinstvena građevinska struktura. To potvrđuje

1. Pogled sa zvonika na popločenje (foto: F. Nedved)
The remains of the pavement seen from the bell tower

2. Ranokršćanska piscina (foto: F. Nedved)
The early Christian baptismal font

tehnika gradnje, način uslojavanja, kao i morfologija upotrijebljenog materijala. Način slojevite strukture unutrašnjih stijenki, zaravnavana površina dna izvedena od pravilnih kvadratnih ploča sa širokim fugama žbuke, te dva kraka s po tri stube identičnih dimenzija, ukazuju na visoku kvalitetu zidarske izrade. Gornje stepenice na obama su krakovima u razini ostale podnice u prostoriji. Uokolo kružnog otvora zdenca u širini od 0,30 m uočeni su nabijeni ulomci izrazito bijela kamena vapnenca. Ta formacija sugerira kako je zdenac vjerojatno imao kameni podest, ali fragmentirani i doslovno usitnjeni ostaci na terenu ne omogućuju niti približnu rekonstrukciju.

Pod svetišta skoro je u potpunosti bio popločan antičkim kamenim spolijama: masivnom kamenom neukrašenom pločom, rimskim nadgrobni spomenikom, te postoljem oltara u obliku profilirana kamenog okvira s četvrtastom rupom za uglađivanje noge oltara.⁷

3. Pogled na izlazni krak stepeništa (foto: F. Nedved)
The remains of the steps leading out of the font

Polukružna apside ramenom se naslanja na južni rimski zid koji je nakon kasnoantičke pregradnje vidno ojačan i blago zakošen (sl. 4).⁸ Zid se izvorno nastavlja prema istoku, a na njega se okomito u pravcu sjevera naslanja drugi rimski zid. Na taj je način posve jasno da je apside izgrađena u izvorno četvrtastoj rimskoj prostoriji, te da je probila podnicu zatečenu u prostoriji sa zdencem i iza vanjskog plašta. Vanjski zid apsida pokazuje gradnju u tehnici *opus incertum*, a temeljna stopa duboko je ukopana u sloj zdravice.

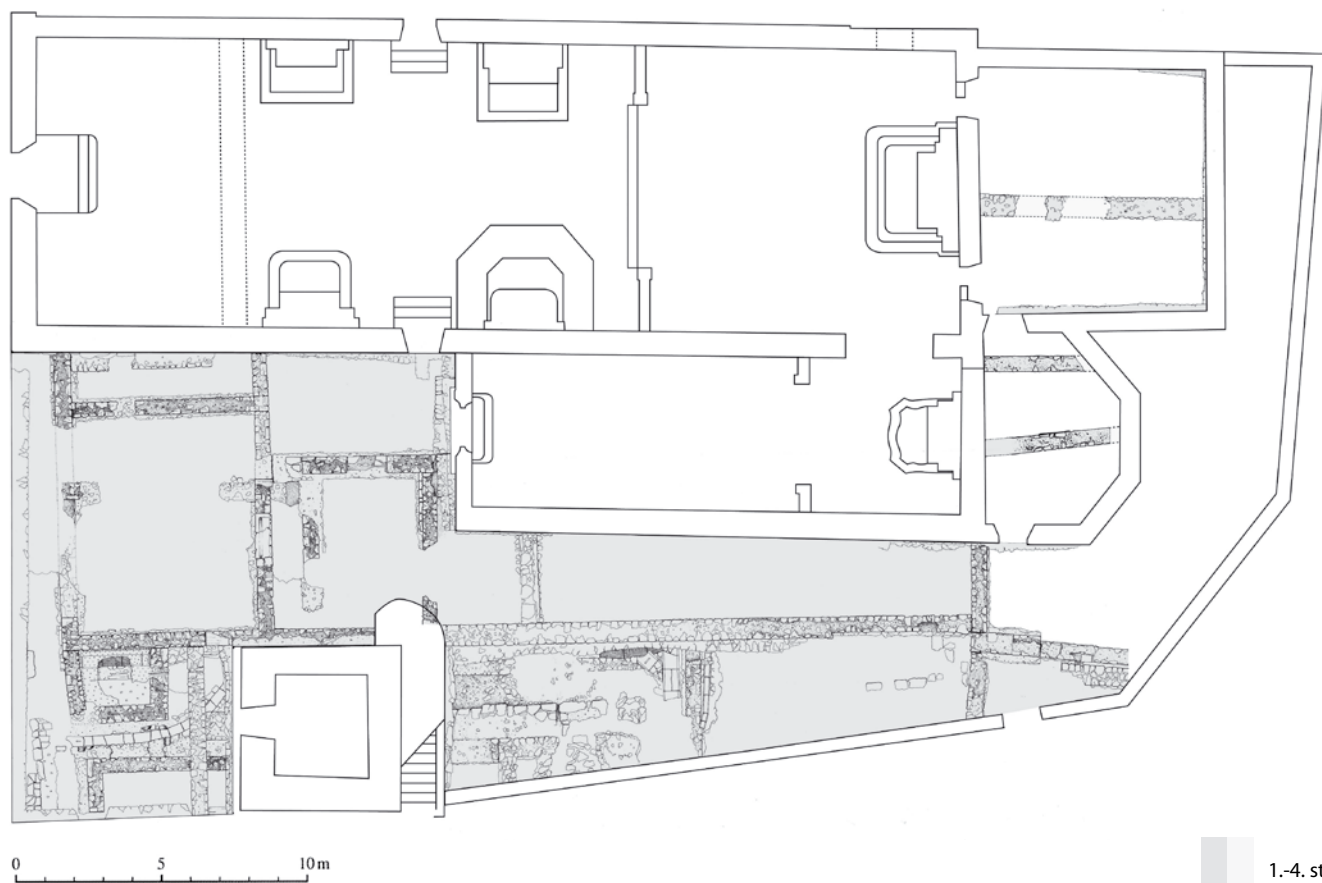
Istraživanja su nastavljena u današnjoj sakristiji, prostoriji skoro četvrtasta tlocrta (7,20 x 6,60 m), gdje se nakon skidanja poda pojavio obris apsida i ulomci liturgijskog namještaja.⁹ Iskopom je otkriveno cijelo svetište s apsidom ranokršćanske crkve. S unutrašnje strane apsida evidentirani su ostaci žbuke tamno zelene boje, a na vanjskom zidu četiri plitke lezene. U svetištu su dokumentirane tri podnice na različitim dubinama, i donje strukture oltara. Zatečene strukture podnica u svetištu, iako pripadaju različitim kronološkim i stilskim razdobljima, pokazuju uniformiranost u strukturi, koju karakterizira nabijeno sitno kamenje pomiješano s pjeskovitom zemljom, presvučeno slojem žbuke. Sve zatečene podnice doživjele su veća oštećenja, koja su se događala tijekom građevinskih adaptacija unutar samoga svetišta. Najveće promjene i oštećenja dogodila su se rušenjem polukružne apsida ranokršćanske crkve 1746. godine, kada se gradi današnja sakristija. Njezin je zapadni zid cijelom dužinom poništio kulturne slojeve, i presjekao po polovici oltarske temelje. Na taj je način, na mjestu nekadašnjih oltara, bilo moguće istražiti samo njegove istočne dijelove. Unutar tako ograničena prostora, registrirani su različiti razbijeni blokovi kamena povezani žbukom, koji su pripadali liturgijskom

namještaju. Niti jedan kameni ulomak nije bio ukrašen, a samo je nekoliko njih s profilacijom. U tim evidentno stratigrafski poremećenim kulturnim slojevima, pronađen je liturgijski inventar koji po svojim formalnim i stilskim karakteristikama pripada ranokršćanskom razdoblju.¹⁰ Dubljim iskopom evidentirana je udubina trokutastog oblika, dimenzija 0,30 x 0,30 m, koja na dubini od 1,36 m prelazi u kružni oblik promjera 0,20 m. U tom kulturnom sloju pronađeni su dijelovi oltarne menze iz ranokršćanskog razdoblja, od kojih su posebno zanimljivi mramorni ulomci s profilacijom.

Višegodišnjim konzervatorskim i arheološkim istraživanjima u Nadžupnom kompleksu crkve Sv. Asela jasnije se mogu razmotriti i razdvojiti graditeljske faze koje su prethodile budućem katedralnom kompleksu koji će se razviti u zapadnom dijelu grada. Snažnom rimskom urbanizacijom Enone tijekom 1. stoljeća, sredinom otočica trasiran je rimski kardo, kojim je postavljena glavna magistrala koja dijeli otočić po

4. Južna građevina tijekom istraživanja (foto: F. Nedved)
The south structure, situation during the excavation

5. Ostaci rimske arhitekture, tlocrt, 1.-4. st. (crtež: S. Pijaca)

The remains of Roman structures, ground-plan, first to fourth century

sredini na dva dijela.¹¹ Taj je pravac odredio i sve ostale ulične komunikacije na otočiću, kao i položaj insule s barem dvjema kompleksnim stambenim jedinicama registriranim istraživanjima ispod i uokolo Nadžupnog kompleksa Sv. Asela (sl. 5). Raster njihovih antičkih zidova u cijelosti je utjecao na sve buduće graditeljske i kronološke faze istražene u kompleksu.¹²

Promjenama uvjetovanim pojavom kršćanstva, rastom broja njegovih pripadnika u Enoni, kao i potrebom za građevinama koje će biti usklađene s onim religijskog sadržaja, nekadašnji stambeni kompleksi, sve brže poprimaju oblike novih zdanja. Da bi takvi kompleksni graditeljski zahvati bili provedeni, cijelo se područje planski priprema i nivelira, te dobiva novu (zajedničku) podnicu koja je registrirana u krstioničkom kompleksu, zatim istočno od apside, te u svetištu sjeverne crkve i istočno od njezine apside. Niveliranje cijeloga kompleksa prati i „popravljanje” rimskog karda evidentirano u ulici ispred ranokršćanskoga kompleksa.¹³

Time se kasnoantička graditeljska faza iščitava kao kompleks koji obuhvaća dvije fizički odvojene, ali među-

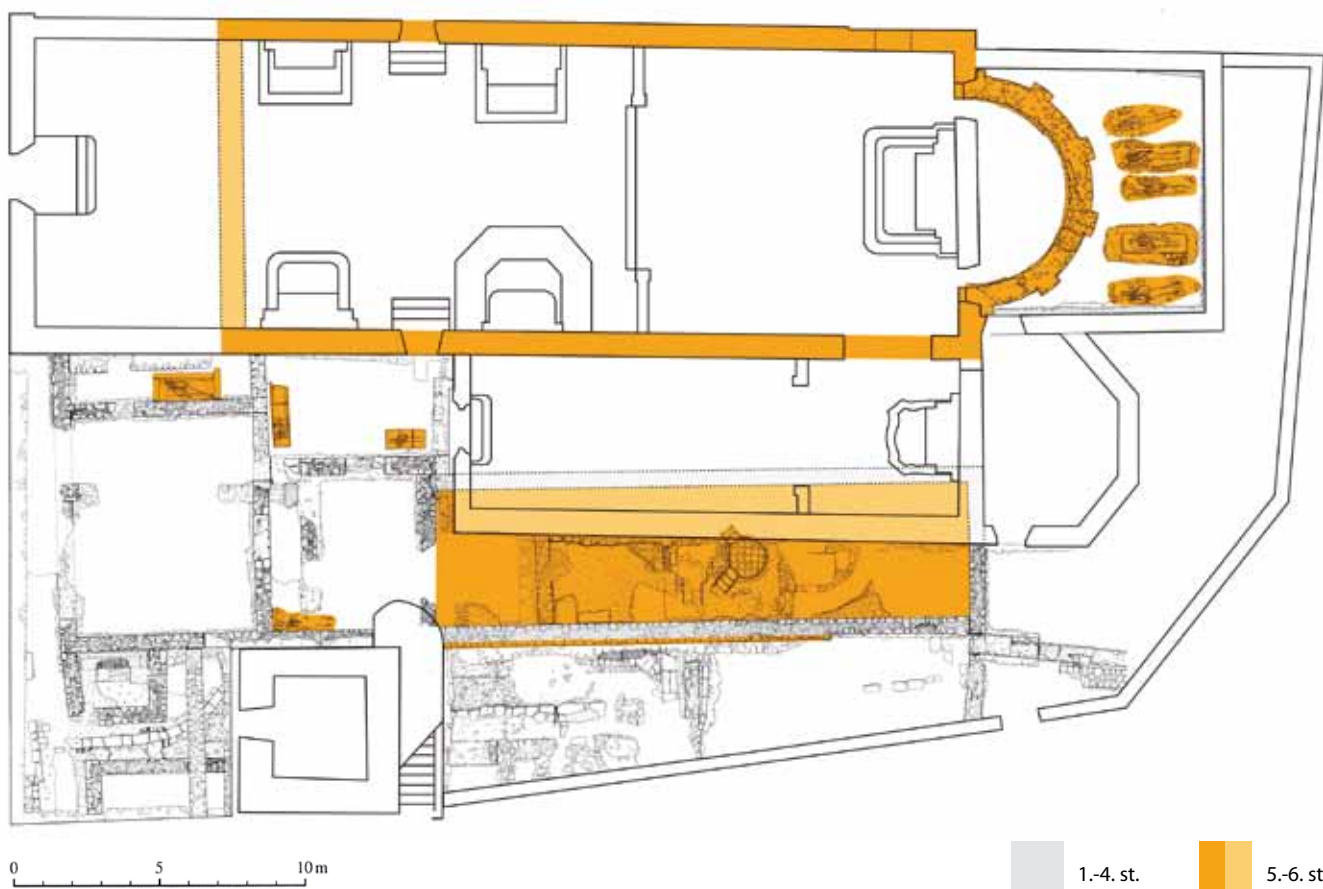
sobno povezane građevine različitih dimenzija: prva, sjeverna crkva, jednobrodna građevina s polukružnom apsidom na istočnoj strani, svetištem, oltarom, bočnim zidovima s otvorima, i ulazom na zapadnoj strani, te druga, južna longitudinalna građevina, s ulaznim vratima na zapadu, vestibulom, krsnim zdencem kružnoga oblika, svetištem i polukružnom apsidom na istočnoj strani. Sjeverna crkva tipološki pripada jednostavnoj jednobrodnoj građevini s apsidom na istočnoj strani; učvršćena je pilastrima na uglovima naosa, i originalnim trijumfalnim lukom. Istraživanjima u zapadnom dijelu svetišta pronađeni su temelji oltara koji pripadaju ranokršćanskom sloju arhitekture, a omogućuju zaključak da se radi o tipu oltara s četirima stupićima koji nose mramornu menzu.¹⁴ Oltar je vjerojatno bio podignut iznad konfesije, čiji oblik također nije bilo moguće utvrditi, ali sadržaj liturgijskog inventara otkriven u središnjim kulturnim slojevima sugerira takav zaključak.¹⁵ Na bočnim zidovima, tj. na sjevernoj i južnoj strani nalazila su se po dvojica vrata, ostaci kojih su se mogli pratiti na plaštu njezinih zidova.¹⁶ U južnom zidu u dužini

od 6,20 m i visini 1,40-1,80 m, registrirana je tehnika zidanja karakteristična za ranokršćansko razdoblje, koja koristi rimske kamene blokove i spomenike u svome zidu, obilno povezane malterom. Na zapadnoj strani bilo je pročelje s glavnim ulazom, koje je potpuno poništeno adaptacijom i proširenjem crkve u ranome srednjem vijeku. Jednobrodan prostor koristi postojeći rimski raster i pravac zidova, a u tlocrtnoj dispoziciji ne pokazuje odklon. Dimenzije crkve iznose približno 26,50 x 10,00 m, a promjer apside oko 7,00 m i dubine oko 3,00 m. Iako arhitektonski jednostavna, svojom veličinom i načinom gradnje, pokazuje harmoničnost i simetričnost, koja se iščitava iz njezina tlocrta. Tim svojim karakteristikama pridružuje se nizu ranokršćanskih crkava ubiciranih na širem zadarskom¹⁷ i šibenskom području,¹⁸ te na ostalim dijelovima rimske provincije Dalmacije.¹⁹

Južni je sklop manjih dimenzija, fizički odvojen od sjeverne crkve, ali povezan bočnim ulazom (ulazima?) sa sjevernom crkvom.²⁰ U ovom kompleksu mogu se pratiti graditeljske faze iz antičkog (pretkršćanskog) i

one iz kršćanskog razdoblja. U prvoj fazi, u rimskoj prostoriji četvrtasta tlocrta, u koju se ulazilo kroz vrata na zapadnoj i južnoj strani,²¹ gradi se kružni zdenac s dvama krakovima stubišta. Otkriće zdenca u južnoj longitudinalnoj građevini ukazuje na analogiju s mnogim ranokršćanskim sklopovima u rimskoj provinciji Dalmaciji, koje funkcioniraju na principu crkve i baptisterija.²² Ta sasvim nova spoznaja unutar episkopalnog kompleksa u Ninu, baca novo svjetlo na cjelokupan sloj ranokršćanske arhitekture. Naime, prije otkrića zdenca jednobrodna građevina tumačila se kao oratorij (*domus ecclesiae*) nastao adaptacijom rimske arhitekture, uz koji je tijekom prve polovice 6. stoljeća podignuta crkva na sjevernoj strani. Na taj je način kompleks funkcionirao prema principu dvojnih bazilika (*basilicae geminatae*),²³ što je inače uobičajena i česta pojava u kasnoantičkome crkvenom graditeljstvu na području provincije Dalmacije.²⁴

Zdenac je, kako to istraživanja pokazuju, izdubljen duboko u podu u nekadašnjoj rimskoj prostoriji

6. Ostaci ranokršćanske arhitekture i grobova, tlocrt, 5.-6. st. (crtež: S. Pijaca)

The remains of the early Christian architecture and graves, ground-plan, fifth to sixth century

četvrtasta tlocrta. Po svom obliku pripada jednostavnom centralnom tipu, s dvama krakovima stepeništa, dosta blizu položenima, tj. jednim silaznim *descensio fontis* i izlaznim stepeništem *ascensio fontis*, što je usklađeno s liturgijskim obredom krštenja. PISCINE jednostavna kružnog oblika zastupljene su na lokalitetima u rimskoj Dalmaciji,²⁵ pa je ninski tip analogan kružnoj piscini u sjevernom kompleksu na lokalitetima Srima-Prižba,²⁶ Zmijavci-Dikovača,²⁷ onom u kupreškom selu Otinovci,²⁸ te na lokalitetima Čipuljić,²⁹ Žitomisljić,³⁰ Mali Mošunji³¹ i Blagaj.³² Međutim, ninski je zdenac poseban unutar tipologije jednostavnih kružnih zdenaca na prostoru rimske provincije Dalmacije, u prvom redu prema načinu postavljanja krakova stepeništa, koji omogućuju ulazak i izlazak krštenika nakon obreda.³³ Oblik piscine potpuno je usklađen s ceremonijom krštenja, a nedostatak rupe iz koje je mogla istjecati voda, ukazuje da je zdenac bio ispunjen posvećenom (čistom) vodom, u koju se stubište spuštao krštenik, i nakon sakramenta krštenja izlazio na drugi krak.

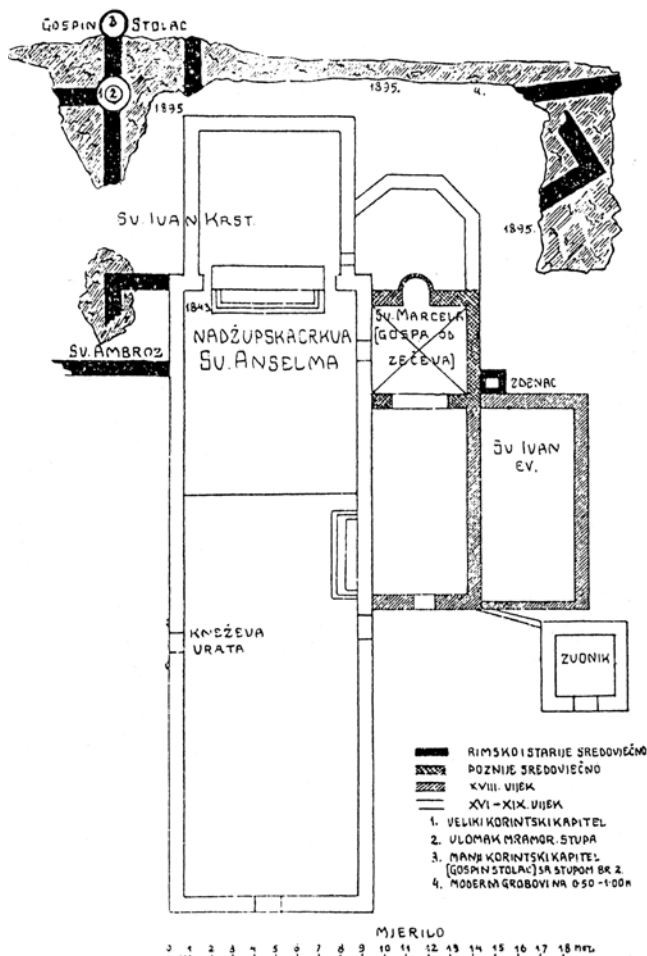
Analizirani ranokršćanski sloj arhitekture može se datirati u 5.-6. stoljeće, a pripadaju mu i dokumentirani grobovi istraženi uokolo apside sjeverne crkve, u međuprostoru dviju građevina i vestibulu južnog sklopa (sl. 6).

Veće promjene unutar južnog sklopa nastaju u sljedećoj graditeljskoj fazi i provode se u etapama. Najprije se smanjuje i preuređuje četvrtasta prostorija sa zdcem, tako da se na istočnoj strani gradi apside, koja se svojim ramenom naslanja na južni, ojačani zid. Tako je piscina približena svetišnom prostoru, a u odnosu na tjeme apside pokazuje blag otklon. Na zapadnoj se strani, južna građevina produžuje četvrtastom prostorijom.³⁴ Radi se o vestibulu s izvorno rimskim zidovima, dimenzija 4,90 x 5,90 m, čiji sjeverni zid pokazuje blago odstupanje, a po sredini ima otvor za vrata širine 1,20 m, s kojim se ostvarivala komunikacija sa sjevernom crkvom. Po sredini zapadnoga (pročelnog) zida, istražen je kameni prag s utorom za prihvaćanje konstrukcije vratnica, koje su bile u osi s apsidom na istočnoj strani. Na taj način južna

7. Ostaci arhitekture i grobova, tlocrt, 7.-8. st. (crtež: S. Pijaca)

The remains of the seventh- and eighth-century architecture and graves, ground-plan

8. Tlocrt stolne crkve (izvor: LUKA JELIĆ /bilj. 1/, 1902., sl. 48)
The ground-plan of the former Cathedral complex

longitudinalna građevina s apsidom i krsnim zdcem je usklađena sa sjevernom crkvom, a njezine ukupne dimenzije iznose 18,80 x 5,90 m. U sljedećoj fazi, koja je uvjetovana promjenama u liturgijskom obredu krštenja, zatrpavaju se krakovi stepeništa, a piscina se oprema kamenim namještajem.³⁵ To potvrđuje da je oblik kružne piscine formalno i dalje zadržan, ali prilagođen liturgijskom obredu krštenja. Ispred samoga pročelja u južni kompleks oblikuje se prostorija sa slojem grobova koji pripadaju imućnijim članovima ninske kršćanske zajednice. Ova graditeljska faza provedena u etapama, na temelju strukture zidanja, sadržaja pronađenih arheoloških artefakata u kulturnim slojevima, i grobnog inventara datira se od 7. do 8. stoljeća (sl. 7).³⁶

Otkriće krsnoga zdenca u južnome episkopalnom kompleksu u Ninu, u domaćoj znanosti pobudilo je velik interes i, neposredno nakon prvoga terenskog izvješća, rezultiralo brojnim člancima u časopisima,³⁷ i

raspravama unutar monografskih publikacija.³⁸ Na taj se način pojavio niz različitih i često kontradiktornih interpretacija i, zbog njegove neosporno velike važnosti, do kalkulacija koje nemaju uporište u istraživačkoj i znanstvenoj istini. Ovaj članak imao je za cilj na analitički način upozoriti stručnu javnost na egzaktnost otkrića, a sintezom rezultata dosadašnjih stoljetnih istraživanja, pomoći u cjelovitijem razmatranju graditeljskih faza kroz koje je prošao tijekom prošlosti Nadžupni kompleks Sv. Asela u Ninu. Takav metodološki pristup dovodi nas do prvih istraživača u kompleksu, od kojih je nezaobilazna figura don Luke Jelića, čije je višegodišnje djelovanje na širem ninskom području ostavilo neizbrisiv trag.³⁹

Tragom don Luke Jelića

U prvoj i starijoj fazi istraživanja ističe se Pietro Sticotti koji je iskopavao na području Plokate 1895. godine sjeveroistočno i sjeverozapadno od današnje sakristije. Sljedeća faza povezana je uz djelovanje don Luke Jelića koji je poduzeo 1910. godine opsežna istraživanja na Crkvenoj Plokati. Oba istraživača bila su usmjerena samo k jednom cilju, a taj je, pronaći položaj baptiserija u kojem je nekada stajala Višeslavova krstionica. Pietro Sticotti je na temelju lokalne predaje koja tradicionalno smješta krstionicu uz sjeverni zid današnje sakristije i na krajnjem sjeveroistočnom položaju uokolo „Gospina Stôca,” poduzeo iskopavanja. Njegove rezultate ne zaobilazi ni Luka Jelić, koji ih obilno koristi u članku iz 1902. godine,⁴⁰ kada detaljno opisuje ostatke rimskih zidova i veliki korintski kapitel dimenzija 1,20 x 1,20 m koji je pronađen na raskrižju dvaju rimskih zidova.⁴¹ Posebno je zanimljiv Jelićev tlocrt episkopalnog kompleksa Sv. Asela u kojem sintetizira sva Sticottijeva istraživanja (sl. 8), detaljno ih ucrtava, i bilježi razdoblja kojima pripadaju arhitektonski ostaci. Sticottijeva iskopavanja izuzetno su važna, jer je otkrio pravce antičkih zidova u svim segmentima istraženog prostora, a posebno ona nad kojima se gradi u srednjem vijeku kapela Sv. Ambroza, koju će svojim istraživanjima obuhvatiti nešto kasnije i Luka Jelić.

Prostor uzduž sjeverne strane crkve i nekadašnje kneževe palače, Ninjani nazivaju Crkvena Plokata, pa je na cijelom položaju Jelić 1910. godine poduzeo uistinu opsežna iskopavanja. Opširno opisuje i donosi tlocrtu situaciju nakon istraživanja već sljedeće 1911. godine u svome kapitalnom djelu *Dvorska kapela sv. Križa u Ninu*.⁴² Iako nije došao do arheološki dokumentiranih rezultata kojima je silno težio, u objavljenom tlocrtu donosi građevinu baptisterija kružna oblika s četirima

9. Romanička faza: zvonik i položaj kapele Sv. Ambroza, tlocrt (izvor: LUKA JELIĆ /bilj. 42/, sl. 3, C)

The Romanesque phase: the bell tower and the location of the chapel of St Ambrose, ground-plan

polukružnim nišama, i bazenom za krštenje u koji se silazilo stepenicama. Tu prostoriju na tlocrtu označio je slovom Č. Međutim, Luka Jelić je uistinu istražio prostoriju u kojoj se, prema opisu „Anonima” nalazila kamena posuda za sakrament krštenja. To je prostorija čiji su zidovi okomito postavljeni na sjeveroistočni zid katedrale, a koju na tlocrtu Luka Jelić označava slovom C, ali joj nažalost ne pridaje potrebnu pozornost (sl. 9). To je kapela Sv. Ambroza, koja je porušena 1746. godine zbog potrebe gradnje današnje sakristije. Na taj način, dobiven je i proširen javni prostor na Crkvenoj Plokati, koji je ostao u upotrebi sve do današnjih dana.⁴³

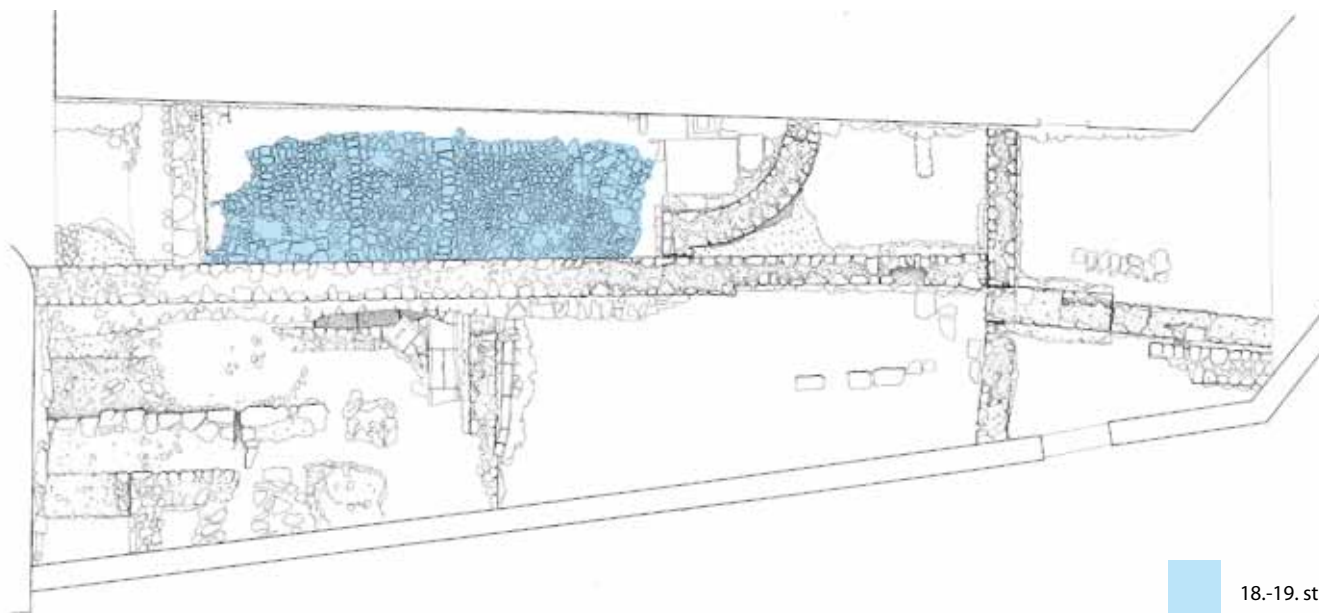
Istraživačka faza Luke Jelića u katedralnom sklopu u Ninu bila je u domaćoj stručnoj literaturi podvrgnuta

kritičkom razmatranju,⁴⁴ a u arheologiji je provedena i revizija njegovih istraživanja u cilju otklanjanja stoljetnih dilema o baptisteriju u kojem je nekada stajala Višeslavova krstionica. Zbog toga su šezdesetih godina prošloga stoljeća uslijedila revizijska istraživanja na tome položaju, a proveli su ih Mate Suić i tadašnji kustos u Područnoj zbirci u Ninu Melkior Perinić.⁴⁵ Sonda je bila postavljena uzduž sjevernog zida crkve, dimenzija 14,00 x 3,00 m, u kojoj je trebalo potvrditi ostatke zidova triju, od četiri apsida koje je istražio Luka Jelić i ucrtao ih na tlocrt stolne crkve. No, cilj revizije nije bio pozitivan, te su autori zaključili „da nema nikakve sigurne podloge za povezivanje bilo kojeg arheološkog objekta iz Nina s poznatom Višeslavovom krstionicom”.

Novija istraživanja u Nadžupnom kompleksu provedena su 1974.-1980., te od 1995. s prekidima do 2005. godine. U arheološkoj kampanji 2001. godine u kompleksu crkve istraživao je Janko Belošević s Odjela za arheologiju Sveučilišta u Zadru, s ciljem pronalaska baptisterija, u kojem je nekada stajao šesterostrani Višeslavov zdenac.⁴⁶ On je odredio položaj sonde na sjeveroistočnoj strani crkve, tj. na Crkvenoj Plokati koju je Luka Jelić iskopavao, Mate Suić i Melkior Perinić proveli reviziju, a u više navrata Ivo Petricioli označavao kao mjesto spornoga baptisterija.⁴⁷

U drugoj polovini 2001. godine, južno od crkve istraženi su ovdje analizirani ostaci iz ranokršćanskog razdoblja, u kojem je nedvojbeno otkriće krstioničkog kompleksa potpuno promijenilo dosadašnje spoznaje o tome razdoblju, a u budućem katedralnom kompleksu potvrdilo najraniju fazu kršćanske zajednice u Enoni. Taj prvi spomenik kršćanskog identiteta jedini je dosad arheološki istražen u episkopalnom kompleksu, te je doprinio i jasnijem razmatranju ranokršćanskoga, srednjovjekovnog i kasnosrednjovjekovnog sloja arhitekture. Međutim, u domaćoj literaturi, bez obzira na tijek tih dugogodišnjih sustavnih istraživanja u Nadžupnom kompleksu, i dalje se donose „stare” interpretacije upotpunjene proizvoljnim i netočnim crtežima koji su, dakako, prilagođeni upravo takvim zaključcima. Referiramo se ovom prigodom na uistinu sumarno izvješće o crkvi Sv. Asela koje donosi Ante Uglešić u svojoj monografiji, kada sintetizira rezultate ranijih i suvremenih istraživanja u kompleksu.⁴⁸

Međutim, Jelićev tloris stolne crkve Sv. Asela iz 1902. godine donosi u kapitalnom tekstu o ninskim umjetničkim građevinama srednjega i novog vijeka Ivo Petricioli još 1969. godine, ali ga djelomično korigira. Pomno proučavajući Jelićev tlocrt stolne crkve, može se uočiti da na njemu postoje ucrtane i tekstom pojašnjene sve relevantne graditeljske strukture do kojih se došlo istraživanjima južno od crkve 2001. godine. Jelićeva pretpostavljena kapela Sv. Ivana Evanđelista, poklapa se s ostacima južne longitudinalne građevine, a položaj gdje ucrtava zdenac, približno je ili na mjestu gdje je i istražen tijekom 2001. godine. S razlogom se postavlja pitanje zašto Jelić ucrtava taj zdenac i odakle mu je poznat? Iz već spomenutog tlocrta, svi aneksi, i južno i sjeverno od katedrale, bili su već istraženi od Pietra Sticottija. To je vrijeme zastarjelih metoda iskopavanja, kada istraživači najčešće naznačuju položaje visoko sačuvanih zidova do kojih su dolazili mahom plitkim iskopom. Tako je desetak godina poslije Luki Jeliću vidno bio olakšan pravac iskapanja koji je isključivo usmjerio uzduž sjeverne strane crkve. Jednako tako, moguće je da su među lokalnim stanovništvom još uvijek bila živa sjećanja na sve položaje iskapanja uokolo katedralnog kompleksa, jer je u pretpostavljenoj kapeli Sv. Ivana Evanđelista taj zdenac ostao sačuvan sve do ranoga novog vijeka, tj. sigurno do 1780. godine kada se na mjestu kapele Glavosjeka Sv. Ivana, gradi pravokutna građevina kao produžetak kapele Gospe od Zečeva. Međutim, veća promjena nastala u južnom

18.-19. st.

10. Ostaci kaldrme, tlocrt, 18.-19. st. (crtež: S. Pijaca)

The remains of the eighteenth- or nineteenth-century cobblestone pavement, ground-plan

krstioničkom kompleksu povezana je s gradnjom kapele koju inicira ninski biskup Juraj Divnić (1510.-1530.). Izgradnjom kapele kao četvrtaste prostorije s gotičkim križno-rebrastim svodom u koju se ulazi iz prezbiterija, poništeno je svetište i dio sjevernog zida ranokršćanskoga krstioničkog kompleksa. Te iznimno važne graditeljske promjene na južnoj strani katedralnoga kompleksa, uvjetovale su dislociranje krstionice na sjevernu stranu.⁴⁹ Možda se već u vrijeme biskupa J. Divnića građevina na sjeveroistočnoj strani crkve, poznata kao kapela Sv. Ambroza, koristi kao baptisterij. Zato se prostorija koja se opisuje kao krstionica u ninskim vizitacijama 1579. i 1603., i tzv. „Anonim Filippi,” s punim razlogom smješta na sjevernu, burnu stranu i lijevo od glavnog oltara. Tu su kapelu, kako je gore spomenuto, najprije istraživali P. Sticotti i L. Jelić, a njegovu reviziju provode šezdesetih godina 20. stoljeća M. Suić i M. Perinić, te 2001. god. J. Belošević. Dakako, da nakon tih ukupnih „iskapanja” u istoj građevini, s posve različitim metodama istraživanja, ali s unaprijed postavljenim ciljem o poziciji Višeslavova krsnog zdenca, proizlaze i različiti zaključci. I dok su Jelićevi rezultati već odavna odbačeni u literaturi, one koje Ante Uglešić donosi u ime istraživača Janka Beloševića ne mogu se prihvatiti. Revizije starijih iskapanja vidno umanjuju stratigrafiju kulturnih slojeva, ali ova zadnja istraživanja u kapeli sa sjeveroistočne strane neosporno se vezuju uz opise iz godine 1603. kada vizitator Priuli u obilasku ninske katedrale bilježi: *„pohodio je krstionicu u kapeli s lijeve strane velikog oltara, koju je našao u indecentnu stanju u obliku cisterne. Naredio je neka se postavi krstionica na otvoreno mjesto u crkvi...”*⁵⁰

Arheološkim istraživanjima u kompleksu Nadžupne crkve Sv. Asela, registriran je cjelovit ranokršćanski kompleks, sa sjevernom jednobrodnom crkvom i južnim krstioničkim kompleksom, koji ubrzo prerasta u longitudinalnu građevinu s apsidom na istočnoj strani. Uz ranokršćanski sloj arhitekture, evidentirani su i ukopi privilegiranih pokojnika, istraženi u današnjoj

sakristiji, i na nalazištu Ploče. To je ujedno i najraniji nukleus grobova uokolo kojih će se intenzivirati groblje s kontinuitetom pokapanja do ranoga novog vijeka. Ranokršćanski episkopalni kompleks s južnim krstioničkim sklopom preživio je u nemirnim stoljećima seoba,⁵¹ što potvrđuju graditeljski zahvati izvedeni u etapama od 6. do 8. stoljeća. Sljedeća veća graditeljska promjena konzervatorskim je istraživanjima definirana na njezinu zidu, i nedvojbeno se događa početkom 9. stoljeća, kada ninska crkva postaje katedralom hrvatskoga biskupa.⁵² Novim kamenim namještajem opremaju se sjeverna i južna crkva, a zdenac se usklađuje s liturgijskim promjenama u sakramentu pokršćavanja. Tijekom romanike, katedralni kompleks dobiva zvonik fizički odvojen od crkve na južnoj strani, i građevinu poznatu kao kapela Sv. Ambroza na sjeveroistočnoj strani crkve. Nova graditeljska faza bitno će promijeniti izgled i oblik crkve, a povezana je s djelovanjem ninskog biskupa Jurja Divnića koji je vodio biskupiju od 1475. do 1530. godine.⁵³ Biskup J. Divnić gradi kapelu Sv. Marcele (Gospe od Zečeva) od 1510. do 1530., kojom prigodom je nedvojbeno stradao južni krstionički kompleks sa sjevernim zidom i polovicom njezine apside. Arheološki je evidentirano, da je krstionica ostala u funkciji pokršćavanja sve do prvih desetljeća 16. stoljeća. Međutim, koliko je dugo nakon 1530. godine ostala u funkciji, arheološki nije utvrđeno. Na temelju opisa apostolskih vizitatora Valiera iz 1579. i Priulija iz 1603. godine, dade se zaključiti kako se obred krštenja preselio u građevinu na sjevernoj, tj. burnoj strani crkve. Zadnju destrukciju južni kompleks doživio je 1780. godine produženjem kapele Gospe od Zečeva, čime je porušen njegov sjeverni zid, a građevina presječena po polovici. Nedugo nakon toga, vjerojatno već početkom 19. stoljeća, preostali se dijelovi južnoga kompleksa popločavaju (sl. 10), i s vremenom zatrpavaju zemljom, te na taj način ostaju sačuvani sve do suvremenih istraživanja.⁵⁴

Bilješke

- ¹ Poslije Kandijškoga rata (1645.-1669.) kapela Sv. Marcele mijenja naziv u Gospu od Zečeva, te se 1780. godine obnavlja i na zapadnoj strani produljuje, o čemu svjedoči natpis na pročelju. Usporedi LUKA JELIĆ, *Spomenici grada Nina, Viestnik Hrvatskoga arheološkoga društva*, N. S., VI (1902.), Zagreb, 103-116, 105, sl. 48; IVO PETRICIOLI, *Osvrt na ninske građevine i umjetničke spomenike srednjega i novoga vijeka*, u: *Povijest grada Nina*, (ur. Grga Novak, Vjekoslav Maštrović), Zadar, 1969., 299-356, 314, sl. 7, 15. U toj se pravokutnoj građevini danas nalazi crkvena riznica, MILJENKO DOMIJAN, *Riznica župne crkve u Ninu*, Zadar, 1983.
- ² PAVUŠA VEŽIĆ, Sklop župne crkve Sv. Asela, bivše katedrale u Ninu, *Starohrvatska prosvjeta*, ser., III, 15 (1985.), 201-215, 203; PAVUŠA VEŽIĆ, Ninska crkva u ranom srednjem vijeku – problem kontinuiteta i rezultati arheoloških istraživanja, u: *Starohrvatska spomenička baština – Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža (zbornik radova znanstvenog skupa održanog od 6-8. listopada 1992.)*, (ur. Miljenko Jurković, Tugomir Lukšić), Zagreb, 1996., 165-171; PAVUŠA VEŽIĆ, Starokršćanska arhitektura u Zadru i na zadarskom području, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 12 (1986.), 161-177; PAVUŠA VEŽIĆ, *Zadar na pragu kršćanstva*, Zadar, 2005., 113-118.
- ³ NIKOLA JAKŠIĆ, Preživjele ranokršćanske crkve u srednjovjekovnoj ninskoj biskupiji, *Diadora* 15 (1993.), 127-144, 139; PASCALE CHEVALIER, *Ecclesiae Dalmatiae. L'architecture paleochrétienne de la province Romaine de Dalmatie (IVe-VIIe s.)*. 1. *Catalogue* (Collection de l'École française de Rome 194/2), Rome - Split, 1995., 83-86; ISTA, *Ecclesiae Dalmatiae. L'architecture paléochrétienne de la province Romaine de Dalmatie (IVe-VIIe s.)*. 2. *Illustrations et conclusions*, (Collection de l'École française de Rome 194/2), Rome - Split, 1995a, 110, sl. 3; Pl. XIII, 2; ANTE UGLEŠIĆ, *Ranokršćanska arhitektura na području današnje Zadarske nadbiskupije*, Zadar, 2002., 36-40, sl. 27-29; NENAD CAMBI, *Srima i dvojne bazilike u Dalmaciji, Srima – Prižba. Starokršćanske dvojne crkve*, Šibenik, 2005., 55-70, 61, sl. 10.
- ⁴ MARIJA KOLEGA, Nadžupni kompleks Sv. Anselma (Asela), istraživanja godine 2001., *Obavijesti HAD-a*, XXXIV, 2 (2002.), 73-78.
- ⁵ Sloj kaldrme pojavio se na dubini od 0,68-0,74 m i identičan je uzorku kamenog popločenja sačuvan u dijelu glavne ulice ispred ulaza u crkvu Sv. Asela, a evidentiran u arheološkoj kampanji 2000. godine. Ta je shema poslužila konzervatorima za novo kameno popločenje kako u cijeloj glavnoj ulici, tako i u ostalim dijelovima grada Nina, usp. MARIJA KOLEGA, *Srednja ulica grada Nina – svjedok vremena: arheološka istraživanja od 2000. do 2004. godine / The Main street of the city Nin – a witness to time: archaeological Excavations from 2000 to 2004*, Zadar, 2005., [11], sl. [3].
- ⁶ Zdenac je bio ispunjen mramornim profiliranim i kamenim ulomcima, pijeskom, tamnijom zemljom, sitnim tegulama i žbukom. Dno zdenca ima blagi pad (oko 5 cm) prema zapadu, tj. prema jugozapadnom kraku stepenica.
- ⁷ PAVUŠA VEŽIĆ (bilj. 2, 1985.), 207, crtež 4, sl. 2. Rimski nadgrobni spomenik - titulus iz kraja 1. stoljeća nakon konzervatorskih istraživanja izvađen je i danas je izložen u lapidariju Muzeja, usp. MARIJA KOLEGA, *Vodič: Arheološki muzej Zadar, Muzej ninskih starina*, Zadar, 2004., 56. Masivni kameni blok izvađen je nakon arheoloških istraživanja, i prebačen u crkvu Sv. Nikole u Prahuljama. Od postolja oltara dokumentirana je četvrtasta rupa za uglašljivanje noge oltara.
- ⁸ PAVUŠA VEŽIĆ (bilj. 2, 1985.), 206, crtež 2 i 4.
- ⁹ Dio apside bio je evidentiran konzervatorskim istraživanjima 1973. i 1974. godine, usp. PAVUŠA VEŽIĆ (bilj. 2, 1985.), 203, crtež 3-4, sl. 1. Od liturgijskog namještaja pronađeni su fragmentirani ulomci koje je teško rekonstruirati.
- ¹⁰ Pronađeni su metalni predmeti koji bez sumnje pripadaju oltarnom inventaru: dva križa (s pozlatom i srebrom), brončana aplika, ulomci olovnog lima, te staklena bočica i gema.
- ¹¹ Ta je ulična komunikacija ostala u upotrebi sve do danas, usp. MARIJA KOLEGA, *Pravci urbanih komunikacija u antičkoj Enoni, Histria Antiqua*, 17 (2009.), 123-132, 126, sl. 6.
- ¹² Kontinuirana povezanost antičkog urbanizma i arhitekture u Nadžupnom kompleksu Sv. Asela, prepoznaje se ne samo tijekom kasne antike, već i u kasnijim razdobljima: romanički se zvonik podiže iznad visoko sačuvanih rimskih zidova; kapela Gospe od Zečeva s produžetkom, istočni i južni zid današnje sakristije podignuti su iznad rimskih. Pročelje crkve izgrađeno je krajem 18. stoljeća, a zgrada nekadašnje osnovne škole „Petra Zoranića” 1906. godine nad ostacima kneževih palača, usklađena s rimskim kardom. Time je postignut urbanistički sklad od antike do ranog novoga vijeka, koji se potvrđuje u Glavnoj ulici što od Donjih vrata vodi prema središtu grada.
- ¹³ MARIJA KOLEGA (bilj. 11), 129.
- ¹⁴ JASNA JELIČIĆ-RADONIĆ, Liturgical Installations in the Roman province of Dalmatia, *Hortus artium medievalium*, 5 (1999.), 133-145, donosi rekonstrukcije oltara u Starom Gradu, 136, Fig. 5 i Postirama, 137-138, Fig. 9.
- ¹⁵ Usp. bilj. 11.
- ¹⁶ PAVUŠA VEŽIĆ (bilj. 2, 1985.), 203, crtež 7-8, radi se o vratima s polukružnim rasteretnim lukom građenim od niza radijalno položenih klesanaca.
- ¹⁷ Za crkvu Sv. Bartula na Crkvini u Galovcu, usp. JANKO BELOŠEVIĆ, *Osvrt na konačne ishode istraživanja položaja Crkvine u selu Galovcu kod Zadra, Diadora*, 18-19/1996.-1997. (1997.), 301-350, 305, sl. 1, 317, sl. 9. Za crkvu Sv. Martina u Lepurima, usp. NIKOLA JAKŠIĆ, *Il ruolo delle antiche chiese rurali nella formazione del ducato croato medioevale, Hortus artium medievalium*, 14 (2008.), 103-112, 107, Fig. 7. Za crkvicu Vele Gospe na Ošljaku, usp. PAVUŠA VEŽIĆ, *Vela Gospa na Ošljaku, Diadora*, 14 (1992.), 311-324, 318-319, sl. 8-9.
- ¹⁸ Za južnu crkvu u Srimi, usp. ZLATKO GUNJAČA, *Srima – Prižba: ostaci arhitekture i analiza građevinskih faza*, Šibenik, 2005, 22-25, sl. 18. Za crkvu na lokalitetu Žažvić, usp. JASNA JELIČIĆ, *Narteks u ranokršćanskoj arhitekturi na području istočnog Jadrana, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 23

- (1983.), 5-39, 18; ANTE UGLEŠIĆ, *Ranokršćanska arhitektura na području današnje šibenske biskupije*, Zadar, 2006., 16-18, sl. 3.
- ¹⁹ Cjelovit popis usp. PASCALE CHEVALIER (bilj. 3, 1995., 1995a), ovdje navodimo samo neke: Ogrul, 38-39, Pl. VI, Fig. 1; Korintija, 40-41, Pl. VI, Fig. 2; Barbat, 53-54, Pl. VIII, Fig. 1.
- ²⁰ Arheološki su dokumentirana samo vrata u sjevernom zidu južne građevine.
- ²¹ U južnom zidu registrirana su vrata koja su nakon gradnje apside zazidana, dok je na zapadnoj strani otkriven dio kamenog praga, poništen kasnijim strukturama.
- ²² Za dvojne bazilike u Dalmaciji usp. PASCALE CHEVALIER (bilj. 3, 1995a.), 101-113; NENAD CAMBI (bilj. 3, 2005.), 58-66.
- ²³ PAVUŠA VEŽIĆ (bilj. 2, 1985.), 113.
- ²⁴ O pojavi dvojnih bazilika, u koje je uključen i ninski katedralni kompleks usp. PASCALE CHEVALIER (bilj. 3, 1995.), 83-86, Pl. XIII, Fig. 2; 1995a, 110, sl.3; PASCALE CHEVALIER, *Les églises doubles de Dalmatie et de Bosnie-Herzégovine, Antiquité tardive*, 4 (1996.), 149-159; NENAD CAMBI (bilj. 3, 2005.), 61, sl. 10.
- ²⁵ O tipologiji starokršćanskih krstionica u rimskoj provinciji Dalmaciji usp. PASCALE CHEVALIER, *Les baptistères paléochrétiens de la province romaine de Dalmatie, Diadora*, 10 (1988.), 111-163; 1995a, 159-180.
- ²⁶ ZLATKO GUNJAČA (bilj. 18, 2005.), na lokalitetu Srma – Prižba u prostoriji C izdužena oblika, središnjoj od triju koje čine sjeverni kompleks sjeverne crkve, otkrivena je kružna piscina. Dijelom je ukopana u stariju križnog oblika, a dijelom izlazi iz poda, 19-20, sl. 9, 16.
- ²⁷ Zanimljiv je pronalazak još jednog zdenca prilikom istraživanja 1992. godine na lokalitetu Crkvina u Bublinu, u selu Zmijavci kod Imotskoga: kružnoga oblika, promjera 0,90 m, a dubine samo 0,40 m, sa stepenicama na sjevernoj i južnoj strani, usp. NENAD CAMBI – ANITA GAMULIN – SNJEŽANA TONKOVIĆ, *Starokršćanska bazilika u Zmijavcima*, Split - Zmijavci, 1999., 23, 28 s tlocrtom.
- ²⁸ Na lokalitetu je otkriven ranokršćanski kompleks s krsnim zdencom kružnoga oblika, konkavnoga dna, promjera 70 cm. Gornji dio zdenca je uništen, pa mu nije poznat tlocrtni oblik, usp. LJUBOMIR GUDELJ, *Ranokršćanski kompleks u Otinovcima na Kupreškoj visoravni, Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 27 (2000.), 95-113, 103-104, tlocrt i slika.
- ²⁹ PASCALE CHEVALIER (bilj. 25, 1988.), 134, Fig. 11 (Čipuljić).
- ³⁰ PASCALE CHEVALIER (bilj. 25, 1988.), 134, Fig. 11 (Žitomislići).
- ³¹ PASCALE CHEVALIER (bilj. 3, 1995a.), 158, karta na 165.
- ³² PASCALE CHEVALIER (bilj. 25, 1988.), 134, Fig. 11 (Blagaj).
- ³³ Dvostruki je prilaz u piscinu rješenje usklađeno s liturgijskim tekstovima, a povezano je sa simboličkim vrijednostima obreda krštenja. Usp. JASNA JELIČIĆ-RADONIĆ, *Ranokršćanske dvojne crkve u Starom Gradu na Hvaru*, Split, 1994., 30. Takav prilaz zastupljen je na piscinama kružnoga i križnoga tipa, usp. PASCALE CHEVALIER (bilj. 25, 1988.), Fig. 11-12, 14, 17.
- ³⁴ Navedena kronologija može se prihvatiti, ali bi je trebalo još istražiti. Naime, u unutrašnjem zidu apside ugrađene su dvije spolije, od kojih je jedna moguće antička, a druga je dio stupića. Taj drugi ulomak vrlo je važan i možebitno presudan u potvrđivanju ili osporavanju iznesene kronologije.
- ³⁵ Arheološki su utvrđene te promjene, koje se iščitavaju u kompaktnom sloju zdrobljena kamena vapnenca u širini oko 30-ak cm uokolo piscine, i fragmentima kamena u samoj piscini.
- ³⁶ MARIJA KOLEGA, *Ranosrednjovjekovni horizont grobova na nalazištu Ploče u sklopu župnog kompleksa sv. Asela u Ninu* (u tisku). Referat s istim naslovom održan je na znanstvenom skupu „Hrvatska arheologija i Aachenski mir, 812.-2012.“, Zadar, 29.-30. studenog i 1. prosinca 2012. godine.
- ³⁷ NIKOLA JAKŠIĆ, *On the Origin of the Baptismal Font with the Name of Prince Višeslav, Hortus artium medievalium*, 8 (2002.), 241-245, 244; MIRJANA MATIJEVIĆ SOKOL, *Krsni zdenac Hrvata. Paleografsko-epigrafska raščlamba natpisa s krstionice kneza Višeslava, Croatica Christiana periodica*, god. XXXI, br. 59 (2007.), 1-31, 30.
- ³⁸ ANTE UGLEŠIĆ (bilj. 3, 2002.), 36-40, Sl. 27-29; PAVUŠA VEŽIĆ (bilj. 2, 2005.), 113-114.
- ³⁹ Don Luka Jelić bavio se Ninom od 1889., a intenzivno od 1893. do 1918. godine, kada je živio u Zadru.
- ⁴⁰ LUKA JELIĆ (bilj. 1, 1902.), 103-108, sl. 48.
- ⁴¹ LUKA JELIĆ (bilj. 1, 1902.), 106, sl. 48.1.
- ⁴² LUKA JELIĆ, *Dvorska kapela Sv. Križa u Ninu s uvodom o starohrvatskoj ninskoj župi i o istraživanju starohrvatskih spomenika u Ninu, a s dodatkom o postanku dalmatinsko-persijskoga kružnokubetnoga graditeljskoga tipa*, Zagreb, 1911., sl. 3, 7-10.
- ⁴³ Na sjeveroistočnom zidu crkve mogli su se pratiti otisci građevine, tj. njezine visine, kao i vrata kojima je bila povezana s prezbiterijem. Zadnjom konzervatorskom obnovom Nadžupnog kompleksa 2001. i 2002. godine crkva je ožbukana, pa se njezine graditeljske faze više ne mogu iščitati na plaštu sjevernoga i južnog zida.
- ⁴⁴ Za vrijeme boravka u Ninu, u nepostojanje graditeljskih struktura koje povezuje s baptisterijem, uvjeravao je don Luku Jelića i Mihovil Abramić.
- ⁴⁵ MATE SUIĆ - MELKIOR PERINIĆ, *Revizija iskapanja „ninskog baptisterija“, Diadora*, 2 (1962.), 317-320.
- ⁴⁶ Istraživanja Janko Belošević nije publicirao, ali je terensku dokumentaciju ustupio Anti Uglešiću.
- ⁴⁷ IVO PETRICIOLI (bilj. 1, 1969.), 316-317; ISTI, *Krstionica s imenom „Vuissaslavo duci“ i problem ninskog baptisterija, Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 14 (1984.), 125-134, 133.
- ⁴⁸ ANTE UGLEŠIĆ (bilj. 3, 2002.), 36-40, gdje autor te stranice posvećuje crkvi Sv. Asela. Prijedlog rekonstrukcije tlorisa južnoga ranokršćanskog kompleksa koji donosi na slici 29 ne odgovara arheološki istraženoj situaciji koja je evidentirana na terenu. Otkriće krsnog zdenca interpretira kao bazen „koji vjerojatno i nije bio ranokršćanski, već raniji, ali je upotrebljavan za obrede krštenja“. Međutim, važan je tlocrt crkve u koji autor unosi rezultate Beloševićevih istraživanja na sjeveroistočnoj strani crkve, i otkrivenu prostoriju interpretira kao „krstionicu iz 6. stoljeća, koja je ostala u funkciji sve do 18. stoljeća“. Autor zaključuje „...ona je u predromaničkom vremenu djelomice preuređena, ...a u pravokutni zdenac je najvjerojatnije ubačen glasoviti Višeslavov krsni zdenac“.

Takvo mišljenje prihvaćaju u novije vrijeme: KREŠIMIR REGAN – BRANKA NADILO, Crkve u sjeverozapadnom dijelu zadarskoga zaleđa, *Građevinar*, god. 61, 7 (2009.), 683-685.

⁴⁹ To je pretpostavio i PAVUŠA VEŽIĆ, (bilj. 2, 1985.), 213, bilj. 37.

⁵⁰ Opise vizitatora iz 1579. i 1603. god. vidi u: AMOS-RUBE FILIPI, Ninske crkve u dokumentima iz godine 1575. i 1603., u: *Povijest grada Nina*, (ur. Grga Novak, Vjekoslav Maštrović), Zadar, 1969., 549-595, 556-560.

⁵¹ NIKOLA JAKŠIĆ (bilj. 3, 1993.), 139-141.; ISTI, La survivance des édifices paléochrétiens dans les terres de la principauté Croate, *Hortus artium medievalium*, 1 (1995.), 36-45.

⁵² O graditeljskim promjenama koje se događaju na crkvi početkom 9. stoljeća i u njezinu interijeru usp. PAVUŠA VEŽIĆ (bilj. 2, 1985.), 206, bilj. 26.

⁵³ CARLO FEDERICO BIANCHI, *Zara cristiana*, II, Tipografia Woditzka, Zara, 1879., 216-220.

⁵⁴ To je još jedan snažan dokaz o sačuvanosti krstionice sve do ranoga novog vijeka, pa je pretpostavka o njezinoj tradiciji kod Ninjana opravdana. Sloj kaldrme kojim je kompleks popločan, identična je uzorka kao i onaj istražen u Glavnoj ulici. Usp. MARIJA KOLEGA (bilj. 5, 2005.). To je moguće razjasniti iz dvaju razloga: a) činjenicom da je južna strana crkvenoga kompleksa u funkciji sporedne ulice, ili, b) namjerom koja proizlazi iz redova crkvene organizacije, koja prvi izvor kršćanstva u Ninu popločavanjem ostavlja „konzerviranim” u okviru kompleksa. Prvi razlog pokazuje se nedostatnim zbog činjenice da ostaci popločenja nisu pronađeni u ostalom prostoru, pa se drugi razlog čini prihvatljivijim.

Summary

Early Christian Phase of the Arch Parish Complex of St Asel at Nin

Archaeological excavations in the complex of the Arch Parish Church of St Asel discovered an entire early Christian complex consisting of a north single-cell church and, to its south, a group of baptismal buildings which was soon transformed into a longitudinal building with an eastern apse. A number of remodelling interventions between the sixth and the eighth century confirm that the early Christian church and its baptistery survived the turbulent centuries of the Migration Period. The next major building phase was identified during the conservation works carried out on the church walls and there is no doubt that it occurred at the turn of the ninth century when the

church became the cathedral of the Croatian bishop. Both churches, the north and the south, were provided with new stone furnishings while the baptismal font was altered so as to conform to the liturgical changes which were introduced into the baptismal rite. Archaeological evidence has demonstrated that the font remained in use until the sixteenth century when the apse of the south church was destroyed to make way for the chapel of Our Lady of Zečevo (1510-1530). The buildings to the south suffered a major destruction in 1780 when the Lady chapel was extended at the expense of its north wall which was torn down and the southern structure was cut in half.